

Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya

CRISTIAN FOLCH IGLESIAS
Historiador

Quaderns de la Selva, 15

•
Any 2003

p. 139 a 154

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

Introducció

Aquest treball forma part d'una recerca encetada fa uns anys que estudia la toponímia islàmica a Catalunya.¹ Aquesta ha permès en altres zones de Catalunya i de la Península Ibèrica estudiar el poblament als segles VIII-IX, un període històric poc conegut que esdevé fonamental per estudiar la fi de l'antiguitat tardana i l'inici de l'edat mitjana.

Al segle VIII l'arribada dels contingents islàmics suposarà un nou element a tenir en compte en l'estudi del poblament en aquesta zona del nord-est. Aquest fenomen a Catalunya ha tingut molt poc ressò, ja que sempre s'ha tractat la presència islàmica com a força testimonial.

L'arqueologia, encara que està en una fase molt incipient, ja comença a mostrar, amb l'excavació arqueològica de diversos jaciments que es daten entre els segles VIII-IX, quines són les seves característiques. A més, hem de destacar que aquests jaciments dels segles VIII-IX sovint presenten seriosos dificultats per datar el material ceràmic i per interpretar les característiques d'un poblament, que, en molts casos, deixa unes restes molts minses.

Aquest article forma part d'un treball acadèmic més extens.²

La recerca sobre toponímia islàmica

En els darrers anys, l'estudi de la toponímia s'ha destacat com una de les eines més útils i que més informació ha aportat a l'hora d'estudiar les estratègies de la conquesta i ocupació islàmica de la Península Ibèrica.

Les fonts publicades³ ja no aporten gaires dades noves que no siguin cronologies d'ocupació de les diverses ciutats que es troben els contingents islàmics a mesura que ocupen el territori i descripcions de geògrafs de la Península Ibèrica.

Estudis antics partint de Coromines i els més recents dedicats a la toponímia genèrica d'època emiral en l'estudi de les fortificacions del sud d'al-Andalus ja havien posat de manifest aquesta nova línia de recerca sobre els segles VIII-IX.⁴

- MARTÍ, R. 1999, Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus. *Les societats meridionales à l'âge féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc, 63-70. Martí, R. 2000, Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nordest peninsular. Dimensió arqueològica de la toponímia significativa. *V Congreso Nacional de Arqueología Medieval*. Valladolid 2000 en prensa. Martí, R i Selma, S. 2001 Fortificaciones y toponimia omeya en el Este del al-Andalus. *Mil años de Fortificaciones na Peninsula Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Internacional sobre Castelos*. Edições Colibri / Camara Municipal de Palmela, 93-104. Martí, R. 2001, Palacios y guardias emirales en Cataluña. *III congreso de Castellología*. Alcalá de la Selva Noviembre. Martí, R. 2003 en prensa, Guerra i defensa del territori durant la transició medieval. *I Congrès. Els castells a la Mediterrània Nordoccidental*. 5-7 de Març de 2003.
- FOLCH, C: Els Territoris del nord-est de Catalunya a l'inici de l'Edat Mitjana. El poblament al segles VII-IX. Treball de Recerca de Tercer Cicle. Universitat Autònoma de Bellaterra. Setembre 2002.
- BRAMON, D. 2000, De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010. Vic-Barcelona.
- ACIÉN, M. 1989, Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus: la formación de un país de husun. *Actas III Congreso de Arqueología Medieval Española I*, Oviedo, 137-150. Acien, M: La islamización del sudeste de al-Andalus. Los datos arqueológicos. *Acculturazione e mutammmenti Prospettive nell' archeologia medievale del mediterraneo*, Firenze 1995, pp. 13-28. Aquest autor en diverses publicacions ha estudiat la toponímia islàmica del sud d'Andalusia proposant cronologies per a la seva implantació per a l'Emirat i el Califat.

Els estudis dedicats a Catalunya han mostrat com la toponímia ha estat el rastre més visible que ha deixat la conquesta i ocupació islàmica de la Catalunya Vella. Es tracta d'un nombrós grup de topònims format per mots com *qal'a*, *ribât*, *balât* (*Palatium*), *munya* (*Al-munia*), *burý*, *hirasa* (*cerasia*) / *civera* / *guardia* i *pharus* (*far*). Aquesta densa xarxa formaria la primera estructura de l'estat emiral i seria anterior al 801, quan cauria Barcelona a mans dels carolingis. Aquesta toponímia se situaria en els eixos viaris i en els recorreguts i desembocadures de diversos rius. També està present al voltant de totes les seus episcopals de Catalunya Vella com són *Gerunda*, *Barcino*, possiblement *Iesso*, *Egara* i *Emporiae*, essent majoritària a zones com el Vallès respecte de les seus episcopals d'*Egara* i *Barcino* i al litoral gironí respecte de *Gerunda* i *Emporiae*. Aquests topònims es podrien caracteritzar de diverses formes, com fortificacions, torres, punts de guaita, *villae*, esglésies o *loci*.⁵

Darrerament la recerca s'ha dedicat a estudis d'abast comarcal per tal d'estudiar aquesta toponímia d'una manera més exhaustiva: el territori de la seu episcopal d'*Egara*, el de la seu episcopal d'*Urgellum* i el *Bergistanus* han estat els tres casos més representatius.

Per al cas de la seu episcopal d'*Egara* els estudis s'han referit a tres topònims diferents relacionats amb la conquesta islàmica distribuïts en: set palaus, una *alcuba* i un *mujal*. Hi ha palaus com *Palacio moro* que mostrarien la naturalesa del topònim. Tots els palaus han estat trobats en relació amb una via o *strata* important i molts estan relacionats també amb fonts o captacions d'aigua que indicarien l'existència de sistemes irrigats.⁶

Per al cas de la seu episcopal d'*Urgellum*, estudis recents aporten arguments per situar-la a l'actual població de Guissona, antiga *Iesso*, contradient les opinions que la ubicaven a la Seu d'Urgell o a les seves rodalies. La manca de topònims islàmics al voltant de la població pirinenca delatària, en tot cas, que aquesta no és la seu d'època visigòtica. Així es demostra que és una nova fundació carolíngia, i que tot ve de la problemàtica adopcionista, que condemna el bisbe Fèlix. La presència d'un nombrós grup de topònims islàmics de tipus *Palatia* al voltant de la ciutat d'*Iesso*, mostrarien, d'altra banda, l'interès per tal de dominar l'espai periurbà de les seus episcopals antigues.⁷

L'estudi exhaustiu d'aquesta toponímia emiral al *territorium Bergistanum*, (actual comarca del Berguedà), ha permès destriar la seqüència cronològica en què s'implanten aquests topònims i l'estructuració d'una sèrie de línies de fortificacions cre-

5. MARTÍ, R. 1999, Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus. *Les societats meridionales à l'age féodal. Hommage à Pierre Bonassie*, Tolosa de Llenguados 1999. Martí, R: Estrategias de conquista y ocupación islàmica del nordeste peninsular. Dimensió arqueològica de la toponímia significativa. *V Congreso Nacional de Arqueologia Medieval*. Valladolid 2000.
6. SOLER, J. i RUIZ, V. 2000, Els palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia. *Terme* Nº 15. Terrassa, 38-51. En aquest estudi hem d'assenyalar la primera identificació arqueològica d'un palau. Es tracta del *Palacio fracto*, identificat amb la vila romana de l'Aiguacuit. Aquesta està amortitzada al segle vi i en l'excavació d'un sector que havia quedat sense excavar es va documentar un petit assentament format per dues cabanes i sitges datat entre els segles VIII-IX, que correspondria al palau.
7. MARTÍ, R. i VILADRICH, M. 2000, Guissona, origen del Bisbat d'Urgell. Universitat de Lleida.

ades durant la conquesta i ocupació islàmica d'aquest territori.⁸ Per al nord-est de Catalunya, tot just s'acaba d'iniciar un projecte que pretén prospectar la comarca del Pla de l'Estany i un nombrós grup d'establiments associats al topònim *Palatium*.⁹

En el nord-oest de la Península Ibèrica, nord de Portugal i la vall del Duero estudis recents han mostrat una gran densitat de topònims que s'haurien fossilitzat en el territori a partir de la conquesta islàmica, encabint-se cronològicament entre els anys 711-856. S'han proposat un gran nombre de topònims, entre els quals destacarien els de *Quintus* i els seus derivats: quintana, quintanilla, quintaneres, quintela... que farien referència al *hums*, paraula àrab que significaria el dret del conqueridor aplicat a la terra, apropiant-se de la cinquena part. També cal destacar *Villa*, que seria un establiment rural; els topònims amb el prefix *Mas/Maz*, que indicarien zones situades en vies claus per a la comunicació i els d'*Àguila*, que indicarien llocs de poblament en alçada.¹⁰

La verificació del cas de Catalunya vella s'ha portat recentment al Pròxim Orient per tal de comparar la toponímia d'ambdós llocs. Així, les zones de Palestina, Fenícia i Síria serien sotmeses per la primera conquesta islàmica d'Orient entre els anys 629-640, deixant un rastre toponímic. Els topònims estudiats han estat *qal'a*, *buryy*, balât, qubba, ribât manâr/manâra, resultant en aquesta zona el de *qal'a* majoritari. La gran densitat de la toponímia mostra una multiplicació dels llocs de poblament de caràcter rural.¹¹

La toponímia islàmica al nord-est de Catalunya

En el cas del nord-est de Catalunya (actual província de Girona), la toponímia que pot remuntar-se a la conquesta islàmica té un límit cronològic clar, l'any 785. És en aquest moment en què es lliura la ciutat de Girona a les tropes carolíngies, fet que marcarà les futures expedicions que culminaran l'any 801 amb la presa de Barcelona i l'establiment de la frontera amb al-Andalus al Llobregat.

Els topònims al nord-est, més de seixanta casos, contenen quasi totes les variants localitzades a altres zones de Catalunya, com els casos del Berguedà i l'Urgell, i a altres zones de la Península Ibèrica. Així, tenim el cas de *Balât* amb les variants documentades de *Palacio*, *Palazolo*, *Palatio*, *Paladol*, *Palaciolo*, *Palat*, *Palaz* i *Palatiohum*; Guàrdia, amb dues variants *Wardia* i *Guardes*; *Bury* amb les variants *Alborz* i la possible variant de *Burgunianum*; *Farus* amb les variants *Fares* i *Farus* i, finalment, un seguit de topònims gentilicis o personals com: *Maurus*, *Maurellum*, *La Mora*, *Marvano*, *Abderrama*, *Jafre* i *Wardia Morisca*.

8. CAMPRUBÍ, J et alii: 2000, Fortificacions i toponímia omeia, dels Pirineus a Damasc.
9. CAMPRUBÍ, J. 2002, Campaña 2001 de prospeccions arqueològiques medievals al Pla de l'Estany. Inici d'un projecte d'investigació. *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*. Sant Joan de les Abadesses, 347-349.
10. ZUZAYA, J. 1998, 711-856, Los primeros años del Islam andalusí o una hipótesis de trabajo. *Ruptura o continuidad. Pervivencias preislámicas en Al-Andalus. Cuadernos Emeritenses* 15. Mérida, 84-141.
11. VILADRICH, M. 1999-2000, Toponímia històrica de la primera organització del estado Omeya en el Próximo Oriente: verificando una propuesta sobre Catalunya Vella. Homenaje G. Del Olmo Lete. *Aula Orientalis* 17-18, 445-451.

La disposició d'aquests topònims en el territori ens permet distingir-los en diverses categories. Així, tindríem els topònims periurbans, destinats a controlar les principals ciutats episcopals, en aquest cas *Empúriæ* i *Gerunda*; els relacionats amb rius, situats al llarg d'aquests i cobrint bona part dels seus recorregut; els viaris, situats tant a la via principal (*Via Augusta*) com a possibles ramals, i d'altres relacionats amb punts de guaita ubicats en alçada.

Topònims periurbans:

Pel que fa a la seu episcopal d'Empúries, la toponímia ha deixat un rastre inequívoc de la presència islàmica. Així, tenim diversos topònims situats al sud d'Empúries com el cas d'Albons (*Alborz*, documentat així el 983), Palau Borrell entre Ventalló i Viladamat, *Palacium abutauri* documentat el 951, prop de Torroella de Montgrí, i Can Palau situat a l'est, prop de l'actual poble de Viladamat.

Pel que fa a la seu episcopal de Girona, tenim al nord *Paladol*, a Palol de Revardit, documentat el 1075, Palau Arner a Cervià de Ter, al sud *villa palat*, a Palau Sacosta, documentat el 1022, Palol d'Onyar i Castell de Palol, a Quart, el 1081. A l'oest, a St. Gregori, tenim *Palatiohum* el 1094, i al nord-est, a Celrà, Palagret.

Topònims viaris:

Pel que fa als topònims viaris, en tenim un seguit de situats al que podria haver estat l'antic recorregut de la *Via Augusta*. Des del riu Tordera, cap al nord trobem: Palafolls, Marata a Maçanet de la Selva, Palau Sacosta a tocar de Girona, Palol d'Onyar a Quart, a Celrà Palagret, a Cervià de Ter Palau Arner, a Vilademuls Palol d'Orfes, a Bàscara Abderrama, Palol Sabàldoria, el Far d'Empordà, a Vila-sacra *Palol*, i a Figueres St. Martí del Far. Més al nord, a Terrades, tenim Palau Surroca i a la Jonquera hi ha el menhir de Palau. Es tracta d'un dispositiu que es distribueix a ambdós costats de la *Via Augusta* de sud a nord.

Topònims litorals:

A la costa tenim, de sud a nord: *Palamors* (Palamós), documentat el 1279, *Palatio Frugelli* a Palafrugell el 988, *alodium palatiohum* a Fortià el 983, una Guàrdia i un estany del Sultà documentats el 926 a Roses, *Wardia Maurisca* prop de Montjoi, *Rocha Morena* a Llançà el 974 i *Guardia de Mauris* i *Marvano* a Colera.

Topònims fluvials:

A la capçalera del riu Muga tenim *Farus* a Albanyà documentat el 1072, un *Palacio* a St. Llorenç de la Muga el 868 i una torre dels moros, un *Palatio* el 979 i una guàrdia a Palau Surroca (Terrades).

Al riu Fluvià, a la capçalera, tenim a St. Jaume de Llierca *uilla palacio*, documentat el 940 i Sta. Magdalena de Montpalau, a St. Ferriol *Fares* el 977, a Dosquers tenim *Palaxolo* el 978, *Abderrama* a Bàscara el 844, a St. Miquel de Fluvià Plana de palol, a Torroella de Fluvià *uilla palatiohum* el 1053 i a Ventalló Palau Borrell.

Al curs mitjà i baix del riu Ter tenim: Can Palau a Anglès, a Celrà potser *Palagret*, a Cervià de Ter Palau Arner i a Torroella de Montgrí *Rocha Mora* i *Palacium Abutauri* el 951.

Característiques de la toponímia islàmica al nord-est de Catalunya

El topònim més representat és el de *palatium*, amb 36 casos, que rep diferents denominacions. Tenim antropònims germànics com els casos de *Palacio Frugelli* a Palafrugell, *Palacio Felmiro* a Arbúcies, *Palacio Rafano* a Parlavà i Palau Borrell, i gentilicis islàmics com *Palatio Mororum* a la Bisbal d'Empordà i *Palamors* a Palamós. Hi ha denominacions que fan referència a *villae* o llocs d'assentament, com els casos de *uilla Palacio* a Sant Jaume de Llierca, *uilla Palatiohum* a Torroella de Fluvià, *uilla Palacio* a Palau de Santa Eulàlia, *uilla Palaciolo* i *uilla Palat* a Sant Martí Vell i *uilla Palax* a Palau Sator. Hi ha també denominacions que fan referència a fortificacions, com Castell de Palol a Palol d'Onyar i d'altres que fan referència a aspectes de la geografia del territori com puig de Balaguer a Espolla, estany de Palau a Roses i menhir de Palau a la Jonquera.

El segon topònim més nombrós seria *wardia*, amb onze casos, amb exemples com *Guardia de Mauris* a St. Miquel de Colera i *Wardia Maurisca* a Roses. El tercer seria *Farus*, amb vuit casos, amb exemples com *Fares* a St. Ferriol i *Farus* al Far d'Empordà. El quart seria el de *burý*, amb dos casos possibles: *Alborx* a Albons i *Burgunianum* a Borgonyà. Després hi hauria *hirasa*, amb el cas de *Cerasia*, a Sant Miquel de la Cirera (Cabanelles) i, per últim, un grup de topònims diversos que responen a gentilicis com *Abderrama*, o a aspectes de la geografia com *Rocha Mora* o *Estagnum que nuncupant Salathan*.

Aquests topònims en molts casos es presenten agrupats en dos, tres i fins a quatre de diferents. Aquest fet ja ha estat observat recentment en un estudi global dels topònims *palatia* i *guardia* a Catalunya.¹² Molt sovint s'observa la relació d'un establiment agrícola amb el topònim *palatium*, i un punt de guaita o torre amb *guardia*, *farus* o *burý*. En el nord-est de Catalunya tenim, a part de les dues seus episcopals, altres zones que podríem anomenar centres estratègics de menor entitat. Hem pogut observar, en estudiar la seva toponímia més detalladament, com les localitats de Figueres i Albanyà presenten una concentració de topònims només equiparable a les seues episcopals de *Gerunda* i *Empuriae*. Figueres té dos *palatia*, un *burý* i un *farus* i Albanyà té una *guardia*, un *farus*, un *palatium* i una *hirasa*. Altres zones com Roses amb un *Palatia* i una *guardia*, Llançà amb una *guardia* i una *Rocha Morena*, Torroella

12. MARTÍ, R. 2001, Palacios y guardias emirales en Cataluña. III congreso de Castellología. Alcalá de la Selva, Noviembre.

de Montgrí amb un *palatium*, i una *Rocha Mora*, Arbúcies amb un *palatium* i un *far*, Quart amb un *palatium* i un *buçj* i Amer amb una *palatium* i un *farus*, podrien correspondre a emplaçaments ocupats preferentment durant la conquesta islàmica.

Hem pogut observar un altre aspecte força interessant. En molts llocs on apareix el topònim *palatium* hi ha la presència d'una església caracteritzada tipològicament com a preromànica, per la presència d'una sola nau, d'un absis trapezial i d'arcs ultrapassats o de ferradura.¹³ Tenim els casos de l'església de Sant Esteve de Palau s'Ardiaca a Palau de Santa Eulàlia, la de Santa Eulàlia a Palau Borrell, la de Sant Miquel a Palol Sabaldòria, la de Santa Maria de la Fonteta i la de Sant Julià de Boada a Palau Sator, la de Sant Joan a Palau Saverdera, la de Sant Esteve de Mar a Palamós i la de Santa Maria de Palau a Torroella de Montgrí. També hi ha la presència d'esglésies amb arcs ultrapassats a llocs amb altres topònims islàmics com: Sant Miquel de la Cirera a Cabanelles, Sant Feliu de Carbonils a Albanyà, Sant Briç a Maçanet de Cabrenys i Sant Cugat d'Albons a Albons.

Aquesta relació entre l'Església i l'estat islàmic queda reflectida amb les contínues referències documentals que mostren com entre els bisbes i l'estat cordovès existeix una relació força estreta. Aquest fet es confirma en recents excavacions arqueològiques que seran estudiades més endavant i que mostren com al segle VIII s'estan construint esglésies. En l'*Apologeticus* de l'abat Samsó, escrit a Còrdova a mitjan segle IX, l'autor acusa al comte cordovès Serband d'haver fet tributàries totes les basíliques de la ciutat i de convertir en impurs els donatius pietosos adscrits a l'ús de les esglésies, ampliant els tresors del fisc i espoliant el patrimoni diví per enriquir els palaus del fisc (*palatia fiscali*). A partir d'aquest moment el patrimoni fundiari de l'església perdia definitivament l'estatut de franquesa que havia gaudit i els palaus fiscals es beneficiaven d'aquesta mesura.¹⁴

La jerarquia eclesiàstica es va mantenir junt al nou poder musulmà. A la província *Tarraconense* després de la conquesta s'instal·laren governadors àrabs a les ciutats; així, en un primer moment es va establir una relació entre la jerarquia eclesiàstica i el nou poder, amb l'objectiu que el nou aparell fiscal musulmà pogués percebre la Capitació o l'impost dels sotmesos *Dimmies*.¹⁵ En tot cas, l'impacte inicial de la conquesta musulmana sobre l'Església Hispànica no sembla haver estat tan devastador com ha defensat majoritàriament la tradició historiogràfica, tot i que la seu metropolitana de *Tarraco* fou abandonada aleshores. De fet, malgrat les limitacions de la documentació conservada, avui pren força l'opinió que els mateixos bisbes haurien col·laborat obertament amb el nou poder islàmic, com ha estat proposat en estudiar les notícies de la *Tarraconense* i de la *Narbonense*.¹⁶ Pensem

13. BADIA, J. 1978, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà* vols. I-II. Diputació Provincial de Girona.

14. MARTÍ, R. 1999, *Palaus o almúnies...*, 69

15. ACIÉN, M. 1994, Umar ibn Hafsun: entre el feudalismo i el islam. Granada, 113.

16. ACIÉN, M. 1998, El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del *incastellamento* e imposición de la sociedad islámica, *L'incastellamento. Actes des rencontres de Gérone (1992) et de Rome (1994)* pp.291-305, École Française de Rome, Roma. ACIÉN, M. 2000, La herencia del protofeudalismo visigodo frente a la imposición del Estado islámico, *Anejos de AEspA* 23, Madrid 429-441.

que cal plantejar els primers anys del domini islàmic en termes de continuïtat, ja que a partir d'aleshores proliferaran unes noves esglésies rurals. Així sembla indicar-ho el cas ben excavat de Sant Vicenç de Roc d'Enclar, a Andorra, un edifici "preromànic" d'una nau amb capçalera trapezoidal i campanar, amb cementiri i una cabana, que ocupa un lloc de vigilància i que hauria estat construït a inicis del segle VIII.¹⁷ Sembla, doncs, que amb la conquesta musulmana la construcció d'esglésies rurals havia continuat la seva expansió, adoptant un nou model que serà el més habitual a Catalunya fins al segle X.

És interessant, en aquest punt, comentar una recent excavació arqueològica efectuada al monestir de Melque a Toledo, que encara que es troba molt lluny del territori objecte d'aquest estudi, és prou significativa donats els resultats.¹⁸ L'excavació ha posat al descobert una seqüència cronològica d'ocupació del lloc des del segle XX fins als segles VII-VIII DC. Hi ha dos establiments: per una banda una església, les dependències monàstiques i un tancat exterior i, per l'altra, cinc preses i terrasses artificials, tot plegat datat entre la segona meitat del segle VII i la segona meitat del segle VIII. Els autors es declinen per una cronologia del segle VIII per les característiques tipològiques que presenta el monestir amb característiques típiques del període Omeia. Les datacions de carboni proposen una cronologia de 666-878 pel moment de construcció i abandonament del monestir. En un moment posterior l'edifici monàstic fou abandonat i substituït per un poblat islàmic creat a finals del segle IX que perdurarà fins el segle XI quan la conquesta cristiana el reocuparà.

Pel que fa al sistema hidràulic, els autors proposen una cronologia d'època emiral per la seva construcció, ja que les anàlisis de pol·len mostren que estava en ús en el moment de la conquesta cristiana del segle XI. L'anàlisi interpretativa d'aquest assentament es pot relacionar amb el fet d'una continuïtat de la propietat tardoromana, eclesiàstica i l'aportació d'una nova tecnologia procedent del món oriental a través de l'estat islàmic.¹⁹

Resulta inevitable establir una relació molt estreta entre la construcció del monestir i la conquesta islàmica. Això és un fet que comença a tenir unes bases molt sòlides, com succeeix al nord-est de Catalunya amb la presència d'esglésies amb tipologies constructives associades al període preromànic que poden ser datades al segle VIII. Altres autors ja han posat de manifest que l'estat islàmic aposta per la construcció d'esglésies, ja que no hem d'oblidar que les esglésies durant l'antiguitat tardana són les encarregades de recaptar i gestionar part dels impostos.²⁰

17. Donat el petit marge d'aproximació que determina la datació en laboratori, considerem conloent el fragment d'inscripció àrab recuperat a l'església. LLOVERA, X. *et alii* 1997, *El Roc d'Enclar, transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*, Andorra. BRAMON, D. 2000, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 a 1010*, Vic-Barcelona.

18. CABALLERO, L. i FERNÁNDEZ, M. 1999, Notas sobre el complejo productivo de Melque. Prospección del territorio y análisis del Carbono 14, polínicos, carpológicos y antracológicos y de morteros. *A Esp A 72*, CSIC, Departamento de Historia Antigua y Arqueología, Madrid, 199-240.

19. ACIÉN, M. 2000, La desarticulación de la sociedad visigoda. En Salvatierra Cuenca (Ed.), *Hispania, al-Andalus, Castilla. Jornadas Históricas del Alto Guadalquivir*, Jaen, 45-48.

20. ACIÉN, M. 1997, Umar Ibn Hafsun: entre el feudalismo y el islam. Granada.

La pràctica arqueològica ha començat a demostrar la cronologia emiral d'aquests topònims. Els casos més representatius es troben al territori històric del Berguedà, on s'han començat a identificar emplaçaments relacionats amb aquests topònims i a distingir produccions ceràmiques dels segles VIII i IX. També a Terrassa s'ha identificat un topònim com *Palacio Fracto* amb l'emplaçament de la vil·la romana de l'Aiguacuit, que té una continuïtat precària durant tot el segle VIII.²¹ Un projecte que s'acaba d'iniciar al jaciment de Palol Sabaldòria, intentarà excavar en extensió aquest jaciment amb un nom prou significatiu i que podria oferir dades d'aquests assentaments tipus palau, que corresponen al moment de la conquesta islàmica, i que ens permetrà veure l'estructura d'aquests assentaments de l'inici de l'alta edat mitjana.²² El caràcter públic d'aquesta toponímia és el que ha permès proposar d'identificar-lo amb el *hums* o ciqué adscrit a l'estat Omeia²³ i explicar la seva proliferació i distribució en el territori. És una practica institucional que afectaria les terres conquerides.

Conclusions

Podem concloure confirmant la filiació islàmica en època emiral d'un extens dispositiu de topònims caracteritzats com fortificacions, punts de guaita, explotacions agrícoles... generats a partir de la conquesta de l'any 714 i que en el cas del nord-est de Catalunya tenen un límit cronològic clar, l'any 785, quan la ciutat de Girona capitula a mans dels carolingis.

Durant aquest període, l'arqueologia documenta un seguit de jaciments de diverses característiques que ens mostren un poblament força estable, on el cas més paradigmàtic seria una torre, la Torre de la Mora, excavada recentment a Sant Feliu de Buixalleu. Una revisió del material ceràmic i de les característiques tipològiques li donen una cronologia del segle VIII per paral·lels amb una torre excavada a Castelló i un moment de destrucció situable entre el 785-801, entre la caiguda de Girona i de Barcelona a mans dels carolingis.²⁴

Aquesta toponímia es pot diferenciar en: periurbana (situada al voltant d'una Seu episcopal), al voltant d'un centre estratègic o fortificació rellevant i relacionada amb els viaris o territorials, explicant-se així, la seva proliferació i distribució.

21. ROIG, J i COLL, J.M. 1994, *Els Visigots al Vallès*. Treball becat per la Caixa de Sabadell. L'excavació d'un sector que havia quedat sense excavar en una intervenció d'ugència efectuada l'any 1994 a la vil·la romana de l'Aiguacuit, va permetre als autors documentar un petit assentament format per dues cabanes amb les seves llars associades i catorze sitges. La datació del jaciment s'ha situat entorn dels segles VIII-IX per la ceràmica comuna trobada.
22. BURCH, J et alii 2002, Prospeccions arqueològiques i registre planimètric de l'església i castell de Palol de Sabaldòria (Vilafant, Alt Empordà). *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*. 10 i 11 de Maig. Sant Joan de les Abadesses, 377-380.
24. MARTÍ, R i SELMA, S (2000 en premsa): Fortificaciones y toponímia Omeya en el este d'al-Andalus. *Simposio Internacional Sobre Castelos, Palmela 2000*. Aquesta torre presenta un paral·lel idèntic amb la torre de Malpaso de la província de Castelló. L'excavació d'aquesta va proporcionar ceràmiques reduïdes amb acanaladures similars a les de la torre de la Mora.

Pel cas del nord-est les dues seus episcopals (*Gerunda* i *Empuriae*) tenen un dispositiu radial de topònims que garanteixen el seu control efectiu. També cal destacar algunes zones geogràfiques de rellevància, zones agrícoles preferents o enclaus estratègics com Figueres, Albanyà, Torroella de Montgrí, Llançà, Colera, Quart, Roses, Amer i Arbúcies, que també tenen aquests dispositius de topònims.

Els topònims viaris es reflexen en el cas significatiu de la *Via Augusta*, on hem pogut veure que des de la seu episcopal de *Gerunda* al Portús hi ha més d'una vintena de casos custodiant-la a banda i banda. També els topònims fluvials, als tres principals rius del nord-est català: el Ter, el Fluvià i la Muga, són força abundants, abraçant tot el seu recorregut fins a la desembocadura.

Aquesta toponímia és el reflex del cinquè territorial que es verifica a tot al-Andalus com a forma de fer efectiva l'ocupació del territori del nord-est de Catalunya. A inicis del segle X un document que fa referència a la zona de *villa Mocoron* (Vilamacolum, Alt Empordà) de l'any 916 mostra com els habitants que estan establerts a prop d'una guàrdia i d'una llacuna que va pertànyer al sultà (*stagnum que nuncupant Salathan*) reben el reconeixement en un judici que des de fa més de 30 anys no presten cap servei de *scubias* ni de *guaitas* al comte, i entre ells n'hi ha alguns amb noms àrabs. Durant tot el segle X els musulmans ja no tindran cabuda.

Llistat de topònims islàmics del nord-est de Catalunya

Palatium

Garrotxa

- 1-*villa Palacio* (doc. 83 NH; a. 940): St Jaume de Llierca o Palau de Llierca.
- 2-*Palazolo* (doc. 6 NHII; a. 978): possiblement Dosquers.

Alt Empordà

- 3-*Palacio*. Palau (CCII p.35; a. 868): St. Llorenç de la Muga.
- 4-*Palatio*. Palau Surroca (doc 116 CDSG; a. 979): Terrades.
- 5-*Villa Palatiohum*. (doc.265 CDSG; a. 1053): Torroella de Fluvià.
- 6-*Alodium Palatiohum* doc. 123 CDSG; a. 983): Fortià.
- 7-*Villa Palacio* (doc.73 CDSG;a. 939): Palau de Sta. Eulàlia.
- 8-No documentat. Palau Borrell: Ventalló.
- 9-No documentat. Palol de Vila-sacra: Vila-sacra.
- 10-*Palatium* (doc.217 CDSG; a. 1035): Palau Saverdera.
- 11-No documentat. Palol Savardoria: Vilafant.
- 12-No documentat. Puig de Balaguer: Espolla.
- 13-No documentat. Estany de Palau. Roses.
- 14-No documentat. Menhir del Palau: Jonquera.
- 15-No documentat. Plana de Palol: Sant Miquel de Fluvià

Pla de l'Estany

- 16-No documentat: possiblement Palol d'Orfes (Vilademuls).
 17-No documentat: possiblement Palol de Farga (Cornellà de Terri).
 18-Paladol (doc. 143 CCBG; a. 1075): Palol de Revardit.

Gironès

- 19-uilla Palaciolo (doc. 5 MSFG; a. 1047): St. Martí Vell.
 20-Paladol. (doc. 375 CDSG; a. 1081): Palol d'Onyar (Quart).
 21-uilla Palat (doc. 377 DACSU; a.1022): Palau Sacosta.
 22-uilla Palazol (doc.32 SMS; a. 1108): Can Palau (Llagostera).
 23-No documentat. *Can Palet Ferrer*. Llagostera.
 24-Palatiohum (doc. 453 CDSG; a. 1094): Can Palou (St. Gregori).
 25-No documentat. *Palau Arner*. Cervià de Ter.
 26-No documentat. *Palagret*. Celrà.

Baix Empordà

- 27-Palacio Rafano. (Doc. 221 CDSG; a.1037). Parlavà
 28-uilla Palaz. Palau-Sator. (Doc.18 VL; a. 980).
 29-Palatio Mororum. Al terme de la Bisbal d'Empordà.(CCII. P.133; 878).
 30-Palacio Frugelli. (Doc. 131 CSDG; a. 988): Palafrugell
 31-Possiblement *Palamors..* (Doc. 335 CPFC; a. 1279): Palamós
 32-Palatio. Pla de Palol. (Doc. 527 DACSU; a 1040): Castell d'Aro.
 33-Palacium Abutauri (doc.290 ATC; a.951): Torroella de Montgrí.

La Selva

- 34-palatiohum. Can Palou. (CCII p.231; a.829): Amer.
 35-Palacio Felmiro. (CCII pp.10 i 15; a.829): Arbúcies.
 36-No documentat. Can Palau. Anglès.

Guardia

Garrotxa

- 37-Guardia (doc.473 CDSG; a. 1098): St. Pau.

Gironès

- 38- No documentat. La Guàrdia. Llagostera.

Alt Empordà

- 39-Guardia (doc. 198 CSDG; a. 1029): St. Silvestre de la Valleta, Llançà.
 40-Guardia de Mauris (doc.70 CSDG; a.935): St. Miquel de Colera.

- 41-*Wardia Maurisca* (doc.410 Diplomes Abadal; a.974): Roses.
 42-No documentat: Pla de la Guàrdia. Montjoi.
 43-Guàrdia (Miscelanea Marín Ocete pp.1011-1036; a.916): Vilamacolum
 44-La Guardiola (Catalunya Romànica, Vol.VII, Emp. II. p-18; a 844): Albanyà.
 45-No documentat. Guàrdia. Terrades.

Baix Empordà

- 46-*Guardia* (doc.300 CSDG; a. 1064): Castell de St. Sadurní de l'Heura.

La Selva:

- 47-Guardes (doc.403 CSDG; a. 1087): possiblemet a la selva.

Burÿ

Baix Empordà

- 48-*Alborz* (doc.123 CSDG; a. 983): Albons.

Pla de l'Estany:

- 49-*Burgunianum* (doc.94 CSDG; a 957): Borgonyà, Cornellà de Terri.

Farus

Alt Empordà

- 50-*Farus* (doc. 344 CSDG; a. 1072): Sous, Albanyà.
 51-*Farus* (doc. 9 CSDG; a. 844): El Far d'Empordà.
 52-No documentat. El Far: St Martí del Far, a Figueres.

Garrotxa

- 53-*Fares* (doc 113 CSDG; a. 977): St. Ferriol.

Pla de l'Estany

- 54-No documentat. Faras: Banyoles.

La Selva

- 55-No documentat. El Far: Susqueda.
 56-No documentat. Far: Arbúcies.
 57-No documentat. Bosc del Far: Sta. Coloma de Farners.

Hirasa

58-Cerasia (doc.9 CSDG; a 844): St. Miquel de la Cirera, Albanyà.

Altres topònims

Garrotxa

59-Maurus (doc. 112 CSDG; a. 977): El Mor, St Ferriol.

Baix Empordà

60-Maurellum (doc. 12 CSDG; a 878): Murellum, al terme de la Bisbal.

Gironès

61-La Mora (doc.248 CSDG; a 1046): Viladasens.

Alt Empordà

62-Marwano (doc. 70 CSDG; a 935): la Vall de Colera, St. Miquel de Colera.

63-Abderrama (doc. 9 CSDG; a 844): Bàscara.

64-Rocha Mora (doc. 290 GBAP; a 974): Llançà.

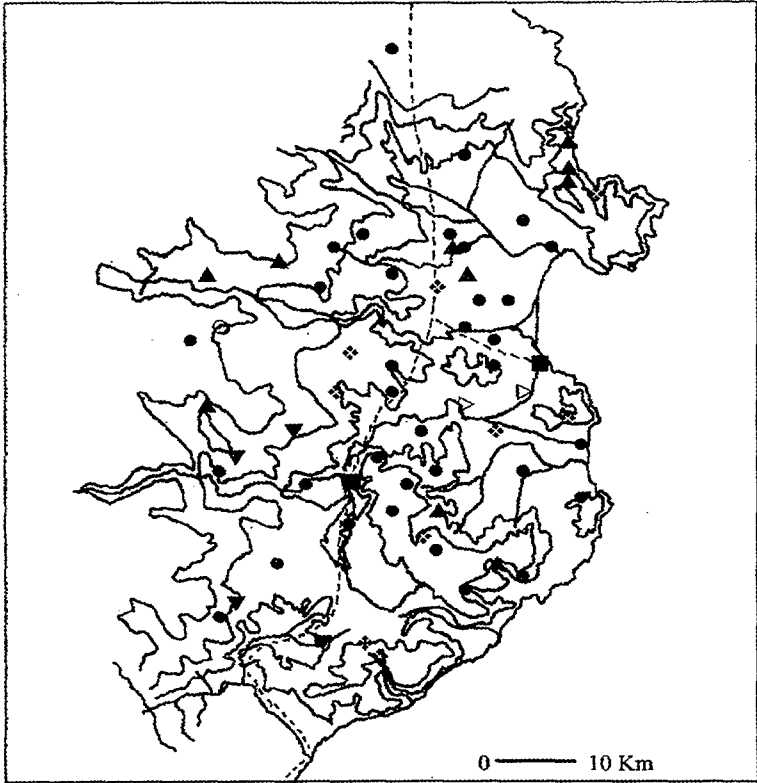
65-Estagnum que nuncupant Salatan (Miscelánea Marín Ocete pàgs.
1011-1036. a. 916): Vilamacolum.

La Selva

66-No documentat. Marata: Maçanet de la Selva.

Mapa de la toponímia islàmica al Nord-est de Catalunya

- Seus episcopals
- *Palatium*
- ▲ *Wardia*
- ▼ *Farus*
- *Hirasa*
- ◆ Altres
- ▷ *Burj*
- *Via Augusta*

Bibliografia

- ACIÉN, M., 1989, "Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus: la formación de un país de hūsun". *Actas III Congreso de Arqueología Medieval Española I*, Oviedo, 137-150.
- ACIÉN, M., 1995, "La islamización del sudeste de al-Andalus. Los datos arqueológicos." *Acculturazione e mutamenti Prospective nell'archeologia medievale del mediterraneo*, Firenze, 13-28.
- ACIÉN, M., 1997, *Umar ibn Hafsum: entre el feudalismo y el islam*. Granada.
- ACIÉN, M., 1998, "El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del *incastellamento* e imposición de la sociedad islámica", *L'incastellamento. Actes des rencontres de Gérone (1994) et de Rome (1998)*, École Française de Rome, Roma, 291-305.
- ACIÉN, M., 2000, "La herencia del protofeudalismo visigodo frente a la imposición del Estado islámico", *Anejos de AEspA 23*, Madrid, 429-441.
- ACIÉN, M., 2000, "La desarticulación de la sociedad visigoda. En Salvatierra Cuenca (Ed.)", *Hispania, al-Andalus, Castilla. Jornadas Históricas del Alto Guadalquivir*, Jaen, 45-48.
- BADIA, J., 1978, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà*, vols. I-II. Diputació de Girona.
- BRAMON, D., 2000, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*. Barcelona.
- BURCH, J. et alii, 2002, "Prospeccions arqueològiques i registre planimètric de l'església i castell de Palol de Sabaldòria (Vilafant, Alt Empordà)". *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*. Sant Joan de les Abadesses, 377-380.
- CABALLERO, L. i FERNÁNDEZ, M., 1999, "Notas sobre el complejo productivo de Melque. Prospección del territorio y análisis del Carbono 14, polínicos, carpológicos y antracológicos y de morteros". *A Esp A 72*, CSIC, Departamento de Historia Antigua y Arqueología, Madrid, 199-240.
- CAMPRUBÍ, J., 2002, "Campanya 2001 de prospeccions arqueològiques medievals al Pla de l'Estany. Inici d'un projecte d'investigació". *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*. Sant Joan de les Abadesses, 347-349.
- FONT, G. et alii, 2000, "La torre de la Mora, una construcció d'origen romà reaprofitada en època alt medieval". *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Olot, 195-198.
- FONT, G. et alii, 2000, "Torre de la Mora, una fortificació altmedieval en els primers contraforts del Montseny". *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del I mil·lenni*. Vic-Ripoll, 409-417.
- MARTÍ, R., 1999, "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus". *Les societats meridionales à l'age féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc 1999, 63-70.
- MARTÍ, R., 2000, "Estratègies de conquesta y ocupación islàmica del nordeste peninsular. Dimensió arqueològica de la toponímia significativa". *V Congreso Nacional de Arqueología Medieval*. Valladolid.
- MARTÍ, R. i VILADRICH, M., 2000, *Guissona, origen del Bisbat d'Urgell*. Universitat de Lleida 2000.
- MARTÍ, R. i SELMA, S., 2001, "Fortificaciones y toponímia omeya en el Este del al-Andalus". *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Internacional sobre Castelos*. Edições Colibri / Camara Municipal de Palmela, 93-104.
- MARTÍ, R., 2001, (en premsa), "Palacios y guardias emirales en Cataluña". *III congreso de Castellología*. Alcalá de la Selva.

- MARTÍ, R., 2003, (en premsa), "Guerra i defensa del territori durant la transició medieval". *I Congrés: els castells a la Mediterrànea Nord-Occidental*. Arbúcies.
- ROIG, J. i COLL, J.M., 1994, *Els Visigots al Vallès*. Treball becat per la Caixa de Sabadell.
- SOLER, J. i RUIZ, V., 2000, "Els palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia". *Terme*, 15. Terrassa, 38-51.
- VILADRICH, M., 2000, "Toponímia històrica de la primera organizació del estado Omeya en el Pròxim Oriente: verificando una propuesta sobre Catalunya Vella. Homenaje G. Del Olmo Lete". *Aula Orientalis* 17-18, 445-451.
- ZOZAYA, J., 2000, "711-856: Los primeros años del Islam andalusí o una hipótesis de trabajo. Ruptura o continuidad. Pervivencias preislámicas en al-Andalus". *Cuadernos Emeritenses* 15. Mérida, 84-141.